

Tessa de Loo

Toen zat Lorelai nog op de rots

IN JULI VAN HET JAAR 1902 brachten zij die later mijn grootouders zouden worden hun huwelijksreis door in Duitsland. Bij thuiskomst maakten ze een plakboek met ansichten en entreekaartjes waaruit we nu, bijna een eeuw later, de reis kunnen reconstrueren.

We zien dan dat ze met de trein naar Keulen gingen, waar ze overnachtten in het Domhotel, een tocht over de Rijn maakten en de dierentuin bezochten. De volgende dag al vertrokken ze naar Berlijn - onderweg werd in de Speisewagen geluncht. Daarna traseren we hen in de Königliche Belvédère en bij een concert waar, naast een mars van Gregor en een huzarenstuk van Spindler, een ouverture uit Figaro's Hochzeit ten gehore werd gebracht -in hun geval heel toepasselijk. Culturele aan industriële belangstelling koppelend (waarschijnlijk het eerste compromis in hun huwelijk!), gingen ze zowel naar de *Sachsischer Kunstmn* als de *Deutsche Gewerbeindustrie- und Landwmsaussrdlung*. Op een volgende pagina vinden we treinkaartjes naar Dresden, speels schuin geplakt boven een rekening van Hotel Bellevue en een Ansicht in vals-zoete kleuren van Schloss Al-brechtsberg zu Meissen. Ten slotte namen de jonggehuwden hun intrek in het Kurhaushotel in Bad Schlan-dau, waar ze opnieuw allerlei activiteiten ondernamen: een bezoek aan Schloss Pillnitz, een kunstgalerie (natuurlijk Königlich) en een linnengoedbedrijf. Aan het eind van hun verblijf beklommen ze de Aussichtsturm op de Borsberg en keken door een telescoop naar de wereld. Die wereld was toen nog onbesmet. Duitsland was nog het land van dichters en filosofen, componisten en sprookjesschrijvers. Een romantisch land van bergen, rivieren, sparrenbossen, burchten, kastelen en vakwerkhuzen. Lorelei zat toen nog op de rots.

Ik had heel andere verwachtingen dan mijn grootouders, toen ik in 1955, ik was negen jaar, bij een tante ging logeren die kort daarvoor naar Duitsland was verhuisd.

Nu zal ik het kunnen zien, dacht ik, de gebouwen, de huizen, de mensen... Dit het stond voor alles wat ik had horen zeggen over dit land, dit volk. Niet de oorlog en het bezet houden van ons land, maar de massale vernietiging in concentratiekampen van mannen en vrouwen die mijn vader en moeder geweest hadden kunnen zijn, van kinderen zoals mijn broer en mijn zusje, zoals ikzelf, maakten de Duitsers in mijn ogen zo barbaars, zo gruwelijk. Ik was opgegroeid met verhalen over de oorlog: over de joodse onderduikers bij mijn grootouders, over razzia's, angst. Dat mensen zich moesten verschuilen omdat er op hen gejaagd werd, dat ze bijeengepropt in een smalle ruimte bijna zonder te ademen moesten wachten tot het geronk van motoren wegstierf- het viel niet te rijmen met de ogenschijnlijk veilige wereld die mij omringde. Hoe was het mogelijk dat er aan de andere kant van onze oostgrens een volk leefde dat tot zoiets in staat was gebleken, een volk dat wel de incarnatie van 'het kwade' moest zijn?

Dit was het wat ik verwachtte te zien toen ik op reis ging: tekenen van 'het kwade'. Waarom? Om er vat op te krijgen waardoor het, hoopte ik, minder bedreigend zou worden. Tot mijn verwondering, en misschien zelfs teleurstelling, zag het er aan de andere kant van de grens niet opvallend anders uit dan bij ons. Soms meende ik een glimp van het kwade te zien in een massief, mensvijandig gebouw in een sombere mosterdkleur, in een grauw station dat glom van de regen, of in treinwagons met de kleur van uniformen. Maar ik kon er nergens echt de hand op leggen.

Een vergelijkbaar zwart-witbeeld van de vijand, of de voormalige vijand, beheerst het denken van miljoenen kinderen - in Bosnië, Kroatië, Servië, Rwanda, Ethiopië, Afghanistan, Irak, Iran, Koerdistan... De lijst is recent en onafzienbaar. Hierdoor duren oorlogen nadat ze zijn afgelopen nog generaties lang voort, of baren ze nieuwe oorlogen.

Mijn als kind door angst en afschuw ingegeven fascinatie voor onze oosterburen evolueerde in de loop der jaren onder invloed van reizen in dat land, het lezen van literatuur over de oorlog en vooral door vriendschappen met Duitsers die, openhartig over het verleden, bereid waren tot discussie. Dat niet alle Duitsers zo toegankelijk waren leerde ik van Duitse leeftijdgenoten die, bonzend op deuren die meestal gesloten bleven, jarenlang hebben geprobeerd hun ouders ter verantwoording te roepen. 'Wat waren jullie voor mensen?' was de eeuwig terugkerende vraag, die tevens een diep verwijt inhield.

Zoals bij ons het Duitslandbeeld van de naoorlogse generatie sterk bepaald werd door de ervaringen en herinneringen van haar ouders, zo ontwikkelde diezelfde generatie in Duitsland een beeld van het vaderland, ooit schwärmerisch Heimat genoemd, dat gebaseerd was op het zwijgen van haar ouders - bij sommigen leidde dit tot de ontkenning Duitser te zijn of naar de stoel van de psychiater.

Heel langzaam viel het stereotiepe beeld van 'de Duitser', dat ik zo lang onbewust gekoesterd had, in gruzelementen, om plaats te maken voor een gedifferentieerder voorstelling- met alle verwarring vandien, want in veel opzichten is het makkelijker met een cliché te leven dan met de complexe werkelijkheid. Dat deel van de Duitsers dat actief, uit idealisme, egoïsme, sadisme of een van die andere desastreuze -ismes had deelgenomen aan de oorlog, scheidde zich van een aanvankelijk schemerige, maar steeds duidelijker contouren krijgende massa, die op haar beurt bleek samengesteld uit een oneindige diversiteit van individuen: gezagsgetrouwe burgers, meelopers en heimelijke tegenstanders, stille helden en lafaards, de-andere-kant-op-kijkers, ontgoochelden, slachtoffers. Of, om in andere categorieën te denken: vrouwen, kinderen, bejaarden - zij die thuis bleven en probeerden te overleven in gebombardeerde steden, terwijl vaders, echtgenoten, zonen aan het front vochten. Door al die persoonlijke geschiedenissen, van grote en kleine zonden, van verdriet en lijden, werden ze van Duitsers gewone mensen, die zich niet onderscheidten van de rest van het mensdom. Of, om het anders te zeggen: het drong tot me door dat ik niet vanzelfsprekend een beter mens ben omdat ik aan deze kant van de grens geboren werd. Doordat ik Duitsland als het ware van binnenuit leerde kennen, kon het morele superioriteitsgevoel (de achterkant van mijn angst) dat onbewust mijn houding had bepaald, langzaam verdwijnen. Ik kan niet anders dan hopen dat het in de toekomst, waar ook ter wereld, velen vergund zal zijn op deze manier hun voormalige vijandbeeld bij te stellen en te nuanceren.

Onmiddellijk dient hieraan te worden toegevoegd dat respect en begrip zijn geboden voor hen die met oorlogstrauma's worstelen - trauma's die alle nuancering te boven gaan en waarvoor een mensenleven misschien te kort is om ze te verwerken.

Een tweelingbroer van het bovengenoemde superioriteitsgevoel is de comfortabele afzijdigheid, die vaak gepaard gaat met de zelfgenoegzame koestering van oude en nieuwe vooroordelen. Hanny Michaelis heeft dit treffend weergegeven in het gedicht 'Zolang er mensen zijn':

*Zolang er mensen zijn
blijft er oorlog.
Daar zijn we het over eens
bij de warme kachel; behaaglijk
nippend van onze cognac
Een spotgoedkoop alibi
voor afzijdigheid, inderdaad.
Helaas waterdicht.*

Wat ik zo-even gezegd heb, mag niet worden uitgelegd als een pleidooi voor vergeten. Zoals de Olympische vlam eeuwig brandend gehouden moet worden, zo moet de geschiedenis - die som van militaire triomfen en nederlagen, gedeeld door her anonieme lijden van miljoenen -

voor altijd levend gehouden worden. Steeds meer zullen we ons moeten behelpen met wat uit de geschiedenisboeken, uit literaire werken en films - in documentaire of fictieve vorm - doorklinkt tot in het zich steeds verder van dat verleden verwijderende nu. Al lijken de getuigenissen, in het licht van de prioriteiten van het heden, steeds meer op een echo van een echo, een schaduw van een schaduw, toch moeten we ze blijven herhalen. Want zoals iedere generatie opnieuw het wiel uitvindt, zo is ze ook in staat telkens opnieuw de oorlog, of het racisme, uit te vinden.

Toon daarom onvermoeibaar de jongeman Hitler, zoals hij, door Wenen slenterend en voor het eerst zijn joodse stadgenoten nauwlettend gadeslaand, zich ergert aan hun afwijkende kleding en gewoonten.

Al beïnvloed door de latent antisemitische atmosfeer ontdekte hij als het ware spontaan en gretig zijn eigen xenofobie. De angst voor wie anders is en de potentieel daaruit voortvloeiende afkeer en haat zijn in de kern in ieder van ons aanwezig. Wij leven tegenwoordig temidden van een bonte verzameling volkeren, en angst en afkeer beginnen soms al bij vreemde luchtjes in een trappenhuis. Laten we hierop alert blijven.

We richten ons op de toekomst, want de toekomst is wat er gaat gebeuren. Maar omdat het verleden heeft geleerd dat vooroordelen, onverdraagzaamheid, racisme, propaganda, spanningen op de arbeidsmarkt enzovoorts dikwijls aan de basis lagen van wat er ging gebeuren, moeten we kritisch naar onszelf en de toekomst blijven kijken. We zijn immers- om met een kleine variatie J. Bernlef te citeren- '[...] een volk dat zijn geschiedenis als een lange gepunnikte staart achter zich aansleept'.

Wat het land van dichters en filosofen betreft, van componisten en sprookjesschrijvers, van bergen, rivieren, sparrenbossen, burchten, kastelen en vakwerkhuizen: het aantal mensen dat 'erbij kan zijn geweest' wordt steeds kleiner. Straks zijn er alleen nog de generaties die geroepen hebben: 'Wat waren jullie voor mensen?' Misschien kan dan, op een dag, Lorelei terug op de rots?